

Владига О. Михайло Грушевський та козацька археографія...

УДК 930.1(477.83)(092):902(477)"14/16"

Ольга ВЛАДИГА,

кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва
(Україна, Львів) olhavladyha@gmail.com

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА КОЗАЦЬКА АРХЕОГРАФІЯ (ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД)

Стаття присвячена аналізу внеску М. Грушевського в козацьку археографію протягом львівського двадцятиліття його життя та діяльності. Відтворено пошукову і видавничу діяльність вченого у галузі джерелознавства козацької доби. Доведено, що дослідник на посаді голови Археографічної комісії НТШ ініціював колективний пошук документів козацької доби. Зроблено висновок про значущість археографічної праці М. Грушевського протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. у козацьку археографію.

Ключові слова: М. Грушевський, археографія, козаччина.

Літ. 13.

Olha VLADYHA,

Ph. D in History, Associate Professor of
Lviv Professional College of Computer Technologies and Building
(Ukraine, Lviv) olhavladyha@gmail.com

MYKHAILO HRUSHEVSKIY AND COSSACK ARCHEOGRAPHY (LVIV PERIOD)

The article analyzes the contribution of M. Hrushevskiy in Cossack Archeography during the twenty years of his life and work in Lviv. The researching and editory activity of a scholar in the branch of Cossack archeography was reproduced. It has been shown, that sources the scholar published on the pages of «Memoirs of NTSh» and «Memoirs of UNT» were found. It has been proved that the head of Archeography Committee NTSh initiated collective research of documents of Cossack era. While conducting this process he relied on his disciples – representatives of Lviv historical school. It has been found out that the Head of NTSh for the first time suggested «shift» method of archeographical research. There has been made a conclusion about the importance of M. Hrushevskiy's archeographical work at the field of Cossack archeography for Ukrainian historiography of the end of XIX- the beginning of the XX century.

Key words: M. Hrushevskiy, archeography, Cossackship.

Ref. 13.

Ольга ВЛАДЫГА,

кандидат исторических наук, преподаватель истории Львовского высшего профессионального училища компьютерных технологий и строительства
(Україна, Львів) olhavladyha@gmail.com

МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ И КАЗАЦКАЯ АРХЕОГРАФИЯ (ЛЬВОВСКИЙ ПЕРИОД)

Статья посвящена анализу вклада М. Грушевского в казацкую археографию на протяжении львовского двадцатилетия его жизни и деятельности. Реконструировано пошуковую и издательскую деятельность ученого в сфере источниковедения казацкой эпохи. Доказано, что исследователь на посту главы Археографической комиссии НТШ инициировал коллективный поиск документов казацкой

епохи. Сделан вывод о значимости археографической деятельности М. Грушевского на протяжении конца XIX – начала XX в. в казацкую археографию.

Ключевые слова: М. Грушевский, археография, казаччина.

Лит. 13.

Постановка проблеми. Козакознавчі студії Михайла Грушевського – одна з популярних тем сучасного історіографічного дискурсу. І дійсно, саме вчений чи не найбільше уваги серед українських дослідників присвятив козацькій тематиці, висвітлюючи її і в спеціальних розвідках, і на сторінках фундаментальної «Історії України-Руси». При цьому досі звертається увага здебільшого на концептуальні новації, запропоновані М. Грушевським. Питання ж археографічного збагачення козацької доби виникає лише принагідно, і то, зазвичай, у контексті осмислення творчого доробку видатного вченого радянської доби. Такий підхід видається невиправданим, адже не тільки витoki козакознавчих зацікавлень ученого сягають львівського періоду його життя та творчості, але й засади археографічного цієї доби були закладені ученим у часи його головування Археографічною комісією НТШ (далі – АК НТШ). Тож уважаємо актуальною проблему всебічного вивчення внеску М. Грушевського у козацьку археографію до вибуху Першої світової війни.

Аналіз досліджень. Археографічна діяльність М. Грушевського протягом львівського двадцятиліття знайшла найбільш повне висвітлення у працях І. Бутича [1], І. Гирича [2] та М. Капрала [12]. При цьому названі грушевськознавці лише принагідно торкалися проблеми внеску видатного вченого до козацької археографії.

Мета статті – відтворити різноплановий внесок М. Грушевського у розвиток козацької археографії.

Виклад основного матеріалу. Як археограф з історії українського козацтва М. Грушевський дебютував уже в перші роки перебування у Львові. Так, на сторінках редактованих ним «Записок НТШ» він оприлюднив статтю «Київський каштелян і козаки», в якій опублікував декрет сеймового суду 1570 р. у справі між київським каштеляном Павлом Сапегою та вірменськими купцями, що був виявлений у фондах Московського архіву Міністерства юстиції. Друк документа, як це завжди робив М. Грушевський, супроводжувався аналітичним коментарем, де автор висловлювався з приводу особливостей стосунків козаків з урядовцями [7, 7–9]. Козакознавчій тематиці у цей час була також присвячена інша джерельна публікація дослідника про діяльність знаного організатора реєстрового козацтва Яна Оришевського [7, 5–8].

Як голова АК НТШ, на початку XX ст. М. Грушевський ініціював колективний пошук документальних матеріалів, що висвітлюють козацьку добу. Це уможливила планомірна праця вченого по вихованню молодих кадрів українських істориків, котрі становили львівську історичну школу. Саме львівські учні М. Грушевського взяли на себе реалізацію його амбітного задуму по виданню корпусу матеріалів до історії козащини. Чи не вперше цю проблему як надзвичайно актуальне завдання для АК НТШ М. Грушевський поставив у річному звіті в 1905 р. При цьому він вказав, що цим разом ідеться про нову якість археографічної праці. Якщо у попередні роки поодинокі дослідники реалізовували свої археографічні плани, то у випадку з пошуком і виданням джерел до історії козащини праця повинна зробитися колективною, адже жоден дослідник не може охопити пошуковою діяльністю численні архівосховища та опрацювати всі періоди козацького минулого [10, 6].

Найбільш докладно проект видання джерел з історії козащини М. Грушевський обгрунтував у своїй «Записці», запропонованій до обговорення на засіданні АК НТШ в листопаді 1905 р. В ньому він насамперед підніс актуальність своєї пропозиції: «Студіювання історії козащини [...] далеко не відповідає його важности й інтересу» [5, 19]. Наявні ж

Владига О. Михайло Грушевський та козацька археографія...

археографічні видання, як українські, так і російські та польські не мають системного характеру у підборі джерел до історії козаччини і дозволяють висвітлити лише її поодинокі аспекти. З огляду на це, твердить голова НТШ, АК має «моральний обов'язок» зосередитися на цій справі. І якщо раніше реалізація цього проекту була значною мірою ускладнена розпорошеністю фахових археографів, то на початку ХХ ст. ця кадрова проблема значною мірою вирішена за рахунок його львівських учнів [5, 20]. Це, підкреслює М. Грушевський, дає підстави звернутися до АК та Президії НТШ з проектом систематичного збирання та корпусного видання джерельних матеріалів до історії козаччини.

Обговорюючи археографічні пріоритети в цьому плані, голова Товариства вказав, що корпус джерел мав би обняти час від останньої чверті ХVI ст. до середини ХVIII ст. Він повинен містити документи, котрі б висвітлювали не тільки військову і дипломатичну історію козаччини, які протягом тривалого часу були у фокусі уваги дослідників та археографів ХІХ ст., а й матеріали для пізнання «козаччини як явища соціально-національного, продукта економічних і суспільно-політичних обставин, далі – козацької організації й управи та відносин під козацьким режимом» [5, 20]. Головними пунктами археографічних експедицій для реалізації цього проекту вчений визначив краківські колекції, варшавські збірки, петербурзькі та московські матеріали. Певну вартість мають також харківські та чернігівські архіви, де, на думку автора проекту, знаходяться залишки актів козацьких урядів. Назвав учений і київську, несвижську та славуцьку збірки. Натомість львівські колекції, вказав дослідник, значною мірою вже опрацьовані.

Виклав М. Грушевський і своє розуміння технічних аспектів організації проекту. На його погляд, роботу слід поділити за хронологією (до Хмельниччини, добу повстання, період від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка і Самойловича, часи Мазепи і Скоропадського), а також за групами архівів (архіви краківські та варшавські, архіви московські та петербурзькі та ін.). З огляду на такий поділ, вказував голова АК, слід доручати окремим дослідникам чи групам дослідників збирання джерельного матеріалу з певного періоду з його подальшою публікацією, коли матеріалу назбирається на один стандартний за обсягом том. Організаційне та наукове супроводження проекту вчений зголосився взяти на себе.

Як перший крок до успішної реалізації планів козацької археографії, М. Грушевський бачив надану Міністерством віровизнань і освіти дотацію на археографічні експедиції в 1905 р., завдяки чому восени цього ж року відбулася перша архівна подорож у рамках нового проекту. Надалі, пропонує голова АК, слід постійно звертатися з проханнями до міністерства, що дає надію на успіх цілого проекту. Також М. Грушевський підніс ідею звернутися до Президії НТШ з пропозицією видавати козацькі томи – як особливо важливі не тільки в науковому, але й резонансні у громадському плані – позачергово.

Для виконання цього амбітного плану М. Грушевським було залучено як найбільш талановитих своїх учнів, так і зацікавлених українськими джерелами дослідників: І. Крип'якевича (формування козаччини – до 1640 р.), С. Томашівського та М. Кордубу (доба Хмельниччина), В. Герасимчука (період Руїни за 1657 – 1665 рр.), І. Кривецького (часи П. Дорошенка), І. Джиджору (Гетьманщина в 1720 – 1740 рр.), Ф. Голічука (доба П. Орлика), М. Стадника (Гадяцька угода), Д. Коренця (Виговщина), В. Липинського (1676 – 1709 рр.), М. Залізняка (часи І. Мазепи), О. Грушевського (Гетьманщина ХVII – ХVIII ст.), Ф. Колессу (часи Пилипа Орлика), А. Єнзена (мазепинська еміграція), М. Василенка (Гетьманщина ХVIII ст.), В. Модзалевського (щоденник Якова Марковича), І. Шпитківського (Коліїщина).

Успіхи діяльності комісії у перший рік реалізації проекту козацької археографії були відзначені вже у науковому звіті за 1906 р. У ньому вказувалося, що молоді члени АК про-

тягом року виїжджали до архівів Кракова, Варшави, Петербурга, Москви, Харкова та Києва «з дуже гарними результатами» [13, 13]. Поряд із успіхами, на загальних зборах НТШ доповідалося також про прикрі непорозуміння, котрі спіткали членів АК в їх роботі. Так, значним клопотом виявилось вчасно отримати від віденського Міністерства відношення для отримання дозволу пошукової праці в закордонних архівах, що помітно спізнивало плановані археографічні виїзди.

Реалізація проекту козацької археографії повною мірою розкрила організаційний талант М. Грушевського. Він не лише визначав першочергові напрямки археографічних експедицій, але й всіляко сприяв працівникам АК у їхній діяльності. Маючи ще з часів магістерських студій добре налагоджені зв'язки в середовищі російських, польських та українських архівістів, а також володіючи розгалуженою мережею фахових копіювальників, учений охоче допомагав колегам – здебільшого учням. Як свідчить, наприклад, листування М. Грушевського, особисте знайомство голови НТШ з І. Каманіним та О. Левицьким – працівниками Київського центрального архіву давніх актів – відкривало широкі можливості для роботи львівських археографів у київських архівосховищах, адже уможлилювало отримання фахових консультацій та замовлення копій необхідних документів без зайвих формальностей.

Надзвичайно цікавими та корисними для наслідування є організаційні особливості реалізації проекту козацької археографії. Одному археографу було надзвичайно складно тривалий час працювати з тим самим архівним масивом. З огляду на це, М. Грушевський, як уперше звернув увагу І. Гирич, застосовував своєрідний «вахтовий метод» у діяльності археографічних експедицій. Цей метод полягав у тому, що на зміну одному археографові, який внаслідок якихось обставин був змушений припинити роботу, їхав інший дослідник. Ця практика найкраще простежується на прикладі краківських архівів. У кожному з них по черзі працювали спочатку В. Герасимчук, згодом І. Кривецький, пізніше І. Крип'якевич. І. Кривецький допомагав у копіюванні джерел В. Герасимчукові, який виконував ознайомлювальну роботу. І. Крип'якевич приїхав до Кракова, вже маючи попередню інформацію від своїх колег. Він вважав своїм першим завданням зустрітися з В. Герасимчуком та І. Кривецьким, щоб скоординувати спільні дії. Згодом через В. Герасимчука з АК НТШ у Кракові почали співпрацювати Д. Коренець, М. Стадник та В. Липинський. Через краківські архіви у свій час пройшов і С. Томашівський. У Відні й Римі по черзі працювали, допомагаючи один одному, С. Томашівський і М. Кордуба. При цьому впадає у вічі шире та довірливе ставлення один до одного у середовищі учнів М. Грушевського, що дозволяє говорити про загальний сприятливий емоційний «клімат» його наукової школи.

Коллективна планомірна праця по виданню корпусу документів з історії української козащини у короткому часі принесла вагомий результат у вигляді кількох томів документів. Перші підсумки такої роботи голова АК НТШ підвів у передмові до восьмого тому «Жерел», що відкривав серію видань джерел козацької доби. Стисло переповівши головні думки свого археографічного задуму, М. Грушевський вкотре наголосив на науковій та громадській важливості проекту козацької археографії [4, 535].

Попри численні клопоти, протягом перших чотирьох років зусиллями багатьох членів АК, у першу чергу учнів ученого, «були переведені досить широкі розсліди в архівах Львова, Києва, Харкова, Варшави, Кракова, Петербурга, Москви, Відня й ін. і призбирано матеріали для ряду томів, не вважаючи на труднощі, з якими нерозлучно зв'язана була така трудна і зложена справа в тих незвичайно трудних обставинах, в яких і по нинішній день пробуває українська наукова робота» [4, 536]. Втім, із властивим собі оптимізмом, львівський професор, покликаючись на молоде покоління українських археографів, висловив

Владига О. Михайло Грушевський та козацька археографія...

сподівання, «що енергія нашої суспільності, її молодших поколінь особливо, переборе всі ті труднощі і праця, раз зрушена з своєї мертвої точки, буде йти невпинно».

Видання джерел до історії української козаччини актуалізувало проблему джерельного забезпечення наступного періоду державного життя українських земель – доби Гетьманщини. Археографічну концепцію цього джерельного видання уперше на розгляд АК запропонував брат голови НТШ – Олександр Грушевський [8, 23–27]. Він наголосив на особливій не лише науковій вагомості такого археографічного проекту, але й його суспільній значущості, адже йшлося про реконструкцію документальної бази для відтворення досвіду українського модерного державотворення, котре інспірувало політичні амбіції нашого народу на зламі XIX – XX ст. З цими аргументами на той час петербурзького приват-доцента цілком погодилося керівництво НТШ, у першу чергу сам М. Грушевський. За його пропозицією, на засіданні Історично-філософської секції в грудні 1908 р. було вирішено проєкт документального видання матеріалів Гетьманщини вважати пріоритетним, вартим підготовки та опублікування поза встановленою черговістю [11, 15]. На важливості проєкту О. Грушевського голова НТШ зосередився також у своєму звіті в травні 1909 р. [9, 4–5].

Про вагомість реалізації планів козацької археографії в тогочасній науковій діяльності М. Грушевського свідчать також слова з його «Автобіографії»: «...Разом з тим займав ся я організацією роботи коло спорядження корпусу актів до історії козаччини, неминуче потрібного супроти того, що від кінця 1880-х рр. перервала ся всяка систематична робота на сім полі. Проєкт такий був мною предложений в Товаристві ім. Шевченка ще весною 1905 р. (видрукований в 24 випуску Хроніки Товариства): молоді археографи, підховані в моїм семінарі, мали розібрати між собою поодинокі партії в історії козачин й зайнятися призьбиранням до них актового матеріалу в невикористаних або мало використаних рукописних збірках Києва, Харкова, Петербурга, Москви, Кракова, Варшави і т.и.; від літа 1905 р. організовано археографічні експедиції до Харкова, Москви, Кракова, Варшави, Петербурга, а члени їх мали приступити слідом до оброблення й приготування до друку тих колекцій» [3, 212–213].

Висновки. Підводячи підсумки діяльності М. Грушевського на полі козацької археографії у львівський період вкажемо, що саме за його ініціативою та активної участі вперше в українській науці було опрацьовано і успішно випробувано такі основні напрями: 1) джерельна евристика (виявлення, пошук, збирання історичних джерел), 2) вивчення і відбір джерел для публікації; 3) підготовка їх до видання на основі розробленої методики передачі тексту, високої культури археографічного оформлення публікацій, 4) написання монографічних розвідок на основі віднайдених джерел у вигляді передмови до видання. Перебуваючи у фарватері цієї роботи, львівський професор визначав пріоритетні напрями археографічного пошуку, пропонував найбільш важливі для видання джерела, виробляв теоретико-методологічні та методичні засади джерелознавчого аналізу та публікаторської праці. Але що більш важливо, М. Грушевський, охоче ділячись знаннями та вміннями, власним прикладом надихав своїх учнів – молоде покоління галицьких істориків та археографів, спільні зусилля яких створили цілу епоху в збагаченні джерельним матеріалом періоду української козаччини. Тому, осмислюючи багатогранність праці вченого у галузі козацької археографії, вкажемо як на її різноплановість (власні пошуки, методика та практика видання документів, організація археографічної праці), так і на потужний вплив на джерелознавчі та археографічні традиції козакознавчих студій у XX ст. Перспективним напрямком подальшого опрацювання нашої проблеми вважаємо з'ясування особливостей археографічної праці М. Грушевського над добою української козаччини у наступні періоди його життя та творчості (еміграційний та радянський).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутич І. Михайло Грушевський – археограф / Іван Бутич // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць Міжнародної ювілейної конференції. – Львів, 1994. – С. 50–57.
2. Гирич І. Б. Організація М. С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.) / І. Б. Гирич // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 72–86.
3. Грушевський М. Автобіографія, 1906 / Михайло Грушевський // Великий Українець : Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – С. 197–213.
4. Грушевський М. Від Комісії [Передмова до т. VIII «Жерел»] / Михайло Грушевський // М. С. Грушевський. Твори : У 50 т. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 534–537.
5. Грушевський М. Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини / Михайло Грушевський // Хроніка НТШ. – 1905. – Ч. 24. – С. 19–21.
6. Грушевський М. Київський каштелян і козаки / Михайло Грушевський // Записки НТШ. – 1895. – Т. VI. – С. 7–9.
7. Грушевський М. Надання Оришевському Копистерна та Гайсина / Михайло Грушевський // Записки НТШ. – 1895. – Т. VIII. – С. 5–8.
8. Грушевський О. Плян видання актів з внутрішньої історії Гетьманщини / Олександр Грушевський // Хроніка НТШ. – 1908. – Ч. 36. – С. 23–27.
9. Загальні збори // Хроніка НТШ. – 1909. – Ч. 39. – С. 1–10.
10. Загальні збори // Хроніка НТШ. – 1905. – Ч. 22. – С. 1–18.
11. Засідання секцій // Хроніка НТШ. – 1908. – Ч. 36. – С. 6–18.
12. Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. (Нарис історії діяльності) / Мирон Капраль // Український археографічний щорічник. – Випуск 3-4. – К., 1999. – С. 56–76.
13. Наукова діяльність Товариства в 1906 р. // Хроніка НТШ. – 1907. – Ч. 29. – С. 9–14.

REFERENCES

1. Butych I. Mykhailo Hrushevskiy – arkeohraf / Ivan Butych // Mykhailo Hrushevskiy. Zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoi yuvileinoi konferentsii. – Lviv, 1994. – S. 50–57.
2. Hyrych I.B. Orhanizatsiia M. S. Hrushevskym arkeohrafichnoi roboty u lvivskiyi period zhyttia y diialnosti (1894–1914 rr.) / I. B. Hyrych // Ukrainskiy istorychnyi zhurnal. – 1997. – № 1. – S. 72–86.
3. Hrushevskiy M. Avtobiohrafia, 1906 / Mykhailo Hrushevskiy // Velykyi Ukrainets : Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho. – K. : Veselka, 1992. – S. 197–213.
4. Hrushevskiy M. Vid Komisii [Peredmova do t. VIII «Zherel»] / Mykhailo Hrushevskiy // Hrushevskiy M.S. Tvory : U 50 t. – Lviv : Svit, 2007. – T. 8 : Seriiia «Istorychni studii ta rozvidky (1906–1916)». – S. 534–537.
5. Hrushevskiy M. Zapyska predlozhena arkeohrafichnii komisii prof. Hrushevskym v spravi vydannia korpusu materialiv do istorii kozachchyny / Mykhailo Hrushevskiy // Khronika NTSh. – 1905. – Ch. 24. – S. 19–21.
6. Hrushevskiy M. Kyivskiy kashtelian i kozaky / Mykhailo Hrushevskiy // Zapysky NTSh. – 1895. – T. VI. – S. 7–9.
7. Hrushevskiy M. Nadannia Oryshevskomu Kopysterna ta Haisyna / Mykhailo Hrushevskiy // Zapysky NTSh. – 1895. – T. VIII. – S. 5–8.
8. Hrushevskiy O. Plian vydannia aktiv z vnutrishnoi istorii Hetmanshchyny / Oleksandr Hrushevskiy // Khronika NTSh. – 1908. – Ch. 36. – S. 23–27.
9. Zahalni zbory // Khronika NTSh. – 1909. – Ch. 39. – S. 1–10.
10. Zahalni zbory // Khronika NTSh. – 1905. – Ch. 22. – S. 1–18.
11. Zasadannia sektsii // Khronika NTSh. – 1908. – Ch. 36. – S. 6–18.
12. Kapral M. Arkheohrafichna komisiia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. (Narys istorii diialnosti) / Myron Kapral // Ukrainskiy arkeohrafichnyi shchorichnyk. – Vypusk 3-4. – K., 1999. – S. 56–76.
13. Naukova diialnist Tovarystva v 1906 r. // Khronika NTSh. – 1907. – Ch. 29. – S. 9–14.

Статтю подано до редакції 28.02.2016 р.